

Synagoga

Pierwsza piotrkowska bóżnica, zapewne drewniana, uległa zniszczeniu wskutek zajęć antyżydowskich. Pod koniec XVIII w. dzięki fundacji Mojżesza Kocyna wzniesiono murowaną Wielką Synagogę, pełną przepychu mimo kilkakrotnych dewastacji. Obok usytuowano małą synagogę, z przeznaczeniem na szkołę wyznaniową, sąd rabinacki i zarząd gminy. Dziś, odbudowane po II wojnie światowej, piotrkowskie synagogi są siedzibą Biblioteki Miejskiej.

Najstarszy cmentarz piotrkowskich Żydów powstał za północno-wschodnią ścianą Wielkiej Synagogi (dziś: ul. Wojska Polskiego, między biblioteką a szpitalem). Jeszcze w okresie międzywojennym stało tu blisko 30 grobowców z lat 1743-1795. Nowy cmentarz żydowski mieści się u zbiegu ul. Spacerowej i Krętej; najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z końca XVIII w. Przy cmentarnej bramie umieszczono tablice upamiętniające kaźń narodu żydowskiego, a na cmentarzu stanął pomnik ku czci ofiar piotrkowskiego getta.

W XIX w. żydowscy rzemieślnicy działali w 34 branżach spośród 43, jakie rozwijały się w ówczesnym Piotrkowie. Powstało tu wtedy wiele żydowskich przedsiębiorstw. Szczególnie prężnym przedsiębiorcą był Markus Braun, właściciel browaru, miodosytni, cegielni, destylarni oraz rektyfikacji. Miano wiodącego zakładu przemysłowego zyskała huta szkła "Anna", uruchomiona w 1889 przez Schulberga, Tuwim i Weitzmana.

Piotrkowscy Żydzi wykazywali szczególną aktywność w gospodarce, polityce i ruchu teatralnym.

Zachęczone powodzeniem zespołu Rosenberga, powstawały następne amatorskie grupy i koła dramatyczne, prezentując miejscowej publiczności repertuar żydowski i polski. Całe rodziny piotrkowskich inteligentów pochodzenia żydowskiego aktywnie działały na rzecz rozwoju kultury w Piotrkowie; prym wiodli Cohnowie, Hertzowie, Landsbergowie, Lewkowiczowie i Pańscy. Aktywni zwłaszcza po roku 1900, organizowali spektakle i koncerty charytatywne w sali Hertz przy ul. Garncarskiej i w teatrze Spana przy Bykowskiej, angażowali się w prace Towarzystwa Muzyczno-Literackiego "Hazomir" oraz licznych żydowskich stowarzyszeń.

Fresk na ścianie Synagogi

Niestabnącą popularnością cieszyły się orkiestry taneczne oraz chór prezentujący pieśni hebrajskie, polskie i w jidysz.

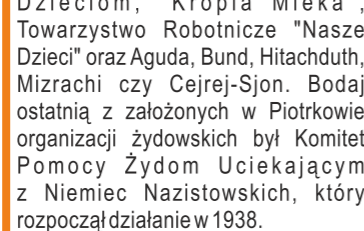
W 1864 Towje Fajwel Belchatowski i Chaim Frenkel uruchomili pierwszą żydowską drukarnię. W ślad za nią powstawały kolejne, czyniąc Piotrków żydowskim ośrodkiem wydawniczym, znanym daleko poza granicami państwa. Oprócz książek wydawano tu liczne czasopisma w języku hebrajskim i w jidysz (m.in. Di Jidische Sztyme, Unser Tribune, Unser Cajtung, Piotrkower Weker, Di Pietrkower Sztyme, Głos Żydowski, Literatur un Leben, Wochn Najes).

Wśród stowarzyszeń skupiających ludność żydowską wymienić można organizacje kulturalne, oświatowe, kluby sportowe, stowarzyszenia charytatywne, towarzystwa kredytowe, instytucje opiekuńczo-wychowawcze, związki zawodowe i ugrupowania polityczne.

ul. Sieradzka

Najprężniejsze wśród nich to "Agroid Piotrkowski", Towarzystwo Krzewienia Oświaty wśród Żydów, "Strzecha Robotnicza", "Hatchijah", Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, Towarzystwo Gimnastyczno-Sportowe "Makabi", Towarzystwo Żydowskich Szkół Średnich, "Ort", organizacja skautowa "Haszomer Hacair", Klub Sportowy "Hapoel", Towarzystwo Opieki nad Biednymi "Mlojn Orchim", Towarzystwo Dobroczyńności dla Żydów, "Linax Hacedek", Towarzystwo Ochrony Zdrowia Ludności Żydowskiej (TOZ), Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom, "Kropla Mleka", Towarzystwo Robotnicze "Nasze Dzieci" oraz Aguda, Bund, Hitachduth, Mizrachi czy Cejrej-Sjon. Bodaj ostatnią z założonych w Piotrkowie organizacji żydowskich był Komitet Pomocy Żydom Uciekającym z Niemiec Nazistowskich, który rozpoczął działanie w 1938.

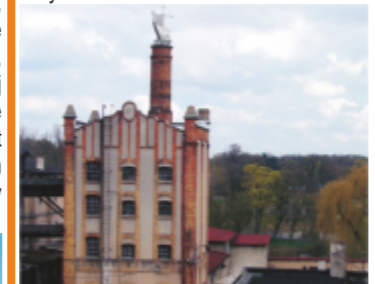
Browar Braulińskiego i Spana

Manufaktura Piotrkowska

Piotrkowscy Żydzi mieli szczęście do słynnych cadyków i wybitnych rabinów; tutejsza gmina żydowska była ośrodkiem skupiającym talenty i znakomitości. Ich autorytet sprawiał, że do miasta ciągnęli zewsząd Żydzi pragnący zgłębiać wiedzę talmudyczną i kształcić się w słynnejjesziwie.

Mimo upływu wieków Żydzi piotrkowscy zdolali zachować swą odrębność, jednocześnie coraz częściej uczestnicząc w życiu publicznym miasta. Brali udział w zrywach narodowowyzwoleńczych, stając z chrześcijańskimi obywatelami Piotrkowa ramię w ramię i manifestując swój patriotyzm. Zasłynęli także daleko poza granicami miasta i państwa, jak odznaczony przez Tadeusza Kościuszkę za bohaterstwo dr Dawid Chaim Bernard, amerykańska abolicjonistka i pionierka ruchu feministycznego Ernestyna Potowska-Rose, filozof i historyk Jakub Lewkowicz, uczestnik Wiosny Ludów Michał Heilprin, poeta i tłumacz Leopold Lewin, współtwórca państwa Izrael Icchak Goldfreid i Pinchas Baron, charyzmatyczny rabin i poseł na Sejm Jehuda Meir Szapiro, ambasador Izraela w Nowym Jorku Naphtali Lau-Lavie, naczelny rabin Izraela Israel Meir Lau, światowy autorytet psychologii dr Alice Miller, nowojorski wydawca Ben Giladi i wielu innych.

Browar Braulińskiego i Spana

Żydzi stanowili znaczną i znaczącą grupę piotrkowian. W roku 1939 ponad pięćdziesiąt tysięcy Piotrków zamieszkiwało co najmniej 10.641 (wg niektórych źródeł: ponad 13 tys.) Żydów. Od stuleci związani z miastem, współtworzyli jego gospodarkę i kulturę, wywierając tym samym istotny wpływ na panującą w Piotrkowie atmosferę. Kres temu światu położyła hitlerowska napaść na Polskę 1 września 1939 r.

Na terenie Piotrkowa Niemcy utworzyli pierwsze na terenie okupowanej Europy getto dla ludności żydowskiej.

MINISŁOWNIK

BAR MICWA uroczystość wprowadzenia 13-letniego chłopca w grono dorosłych mężczyzn.

BET HA-MIDRASZ uczelnia talmudyczna, miejsce modlitw oraz studiowania Talmudu i Tory.

BÓŻNICA dawne określenie żydowskiej świątyni.

BUND Socjalistyczny Powszechny Żydowski Związek Robotników, do roku 1939 jedna z największych partii żydowskich w Polsce. Głosił hasła równouprawnienia, promował oświatę i literaturę w języku jidysz.

CADYK charyzmatyczny przywódca duchowy lokalnej społeczności chasydzkiej, nauczający o głębokich tajemnicach wiary.

CHANUKIJA lampa na 8 świec, które zapala się po zachodzie słońca przez 8 kolejnych dni święta Chanuka.

CHASYD członek i uczestnik mistyczno-religijnego ruchu żydowskiego, wyróżniający się niezwykłą konsekwencją i dyscypliną w wykonywaniu obowiązków wynikających z religii.

CHEDER elementarna szkoła religijna dla chłopców.

CHUCPA bezczelność, zuchwałość, cwaniactwo połączone z tupetem, domaganie się więcej niż przysługi.

CZULENT tradycyjna potrawa szabasowa; zapiekanka z białej fasoli, kartofli, kaszy, cebuli i skrawków mięsa wołowego, czasem śliwek. Ponieważ w sobotę nie można było gotować, danie przygotowywano w piątek i zostawiano na noc na rozgrzanym piekarniku. W małych miasteczkach wszystkie gospodynie zanosiły garnki z zuplentem do piekarni i wstawiały do wspólnego pieca.

DIASPORA rozproszenie jakiegś narodości wśród innych narodów lub wyznawców jakiegś religii wśród innowierców.

DYBUK zły duch; duch zmarłego, który wstąpił w żywego człowieka.

GWIAZDA DAWIDA sześcioramienna gwiazda złożona z 2 przecinających się trójkątów; symbol narodu żydowskiego, syjonizmu i godło państwa Izrael.

HAWDALA uroczyste zakończenie Szabatu; błogosławieństwo odmawiane na zakończenie dnia świątecznego i początek powszedniego, złożone ze wstępu, błogosławieństwa nad winem, wonnymi korzeniami i światłem świecy oraz błogosławieństwa końcowego.

JESZIWA wyższa szkoła talmudyczna dla nieżonatych studentów, dająca kwalifikacje do ubiegania się o posadę rabina.

JIDYSZ język ukształtowany w X-XII w. na podłożu dialektów niemieckich z dodatkiem elementów hebrajskich i romańskich, zapisywany alfabetem hebrajskim. Hebrajski pozostawał językiem religii i ludzi wykształconych, jidysz był codziennym językiem warstw niższych. W j. polskim funkcjonują zapożyczenia z j.: bachor, belfer, cymes, mecyja, geszeft, kapcan, machlojka, trefny.

KAHAŁ żydowska organizacja gminna, podstawowa forma organizacji życia społeczności żydowskiej w Polsce od XVI w.

KANTOR śpiewak synagogałny.

Koncert zespołu Jarmuła Band

KLEZMER muzykant weselnokarczmiany lub grający na przyjęciach. Tradycję muzykowania przekazywano z pokolenia na pokolenie; tak powstawały dynastie klezmerskie. Także: święte instrumenty.

KOSZERNY określenie stanu zgodności przedmiotów, potraw i tekstów oraz pewnych czynności, rytuałów i ceremonii z wymaganiami odpowiednich przepisów rytualnych.

LECHAIM! toast przy wznoszeniu kielicha; 'Na zdrowie!'

MAARIW modlitwa odmawiana między zmrokiem a północą, zw. też arawit; jedna z 3 obowiązujących w codziennej liturgii, złożona ze szma, błogosławieństw, amidy i kadiszu.

MACA placki pieczone z mąki i wody (bez zakwasu, drożdży i soli).

MACEWA nagrobkowa płyta kamienna z inskrypcjami, półkolistie zwieńczona, niegdyś malowana; umieszczona pionowo w nogach zmarłego, zwrócona ku wschodowi.

Macewy na cmentarzu żydowskim

MAZEŁ TOW! pozdrowienie używane przy radosnych okazjach, życzenie przyśpieszenia.

MENORA siedmioramienny świecznik; godło państwa Izrael na równi z gwiazdą Dawida.

MENUCHA odpoczynek, pogoda, cisza, pokój, wytchnienie; stan, w którym nie istnieje konflikt, nie ma strachu i nieufności. Spełniając przykazania Szabatu religijny Żyd może ten stan osiągnąć.

MESJASZ ten, który zostanie zesłany przez Boga na ziemię i który unicestwi wszelkie zło. Gdy przyjdzie, umarli zmartwychwstaną, a Świątynia zostanie odbudowana.

MINCHA modły odmawiane po południu przed zachodem słońca, złożone z amidy, psalmów, krótkich modlitw i kadiszu.

MINJAN zgromadzenie co najmniej 10 mężczyzn, niezbędne do odprawiania publicznych modłów i niektórych ceremonii religijnych.

MYKWA basen z bieżącą wodą, służący do rytualnych oczyszczeń ludzi i sprzętów.

OBRZEZANIE rytualne usunięcie chłopcu napletka w 8. dniu po urodzeniu.

OHEL grobowiec w formie kamiennego lub drewnianego domku, przeznaczony dla ważnej osobistości (rabina, uczonego, cadyka).

RABIN duchowy przewodnik lokalnej społeczności żydowskiej.

REBE grzecznościowy tytuł wyrażający szacunek.

STAROZAKONNI Żydzi, którzy zachowywali odwieczne praktyki religijne i tradycyjny styl życia.

SYJONIZM Żydowski Ruch Narodowy, powstały w XIX wieku w Środkowej i Wschodniej Europie; postulował odrodzenie narodowe Żydów i utworzenie państwa żydowskiego.

SYNAGOGA miejsce zgromadzeń, nauki i modlitwy.

SZABAT / SZABAS / SZABBATH / SHABBAT najważniejsze żydowskie święto, na cześć Boga Stworzyciela, który tego dnia odpoczął. Dzień pełen harmonii, radości, wewnętrznej uspokojenia, pokoju i wypoczynku, trwający od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę. Obowiązuje zakaz wszelkiej pracy i działań powodujących zmiany w otoczeniu. Po wieczornych modłach w synagodze uczą się w domu uroczystą kolację. Kobieta (matka) zapala dwie świece, odmawiając specjalne błogosławieństwo. Mężczyzna (głowa rodziny) uświęca szabat odmawiając *kidusz* nad kielichem wina.

SZALOM pokój; tradycyjne żydowskie pozdrowienie.

SZTETŁ mała prowincjonalna gmina żydowska w przedwojennej Europie Środkowo-Wschodniej.

TALMUD najważniejsze opracowanie Tory; skarbica wiadomości o historii, obyczajach i prawie Żydów.

TALMUD TORA elementarna szkoła religijna dla sierot i dzieci z najuboższych rodzin.

TALES biały szal modlitewny ozdobiony czarnymi lub granatowymi paskami u dołu i frędzlami, noszony przez pobożnych Żydów pod ubraniem.

TEFILIN filakterie; 2 czarne skórzane pudełeczka zawierające pergamin z 4 fragmentami tekstów Tory; dorośli mężczyźni przywiązują je rzemykami do czoła i lewego przedramienia podczas codziennej porannej modlitwy na znak oddania się Bogu sercem, umysłem i wolą.

TORA Pięcioksiąg Mojżesza, święta księga judaizmu. Także: żydowska nauka i prawo.

Tekst: Anna Rzędowska. Foto: Jacek Bykowski, Jerzy Jaszczołowski, Piotr Wypych, arch. Urzędu Miasta. Opracowanie: Paweł Malolepszy, Maria Janik. © UM, 12.2011

Tablice w lesie wolborskim

CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ www.cit.piotrkow.pl
ul. Zamurowa 11 - tel.: (+48) 44 732 60 50, (+48) 44 732 60 49
czynne: maj - wrzesień: poniedziałek - sobota 9:30-17:30, niedziela 10-15; październik - kwiecień: poniedziałek - piątek 8-16, sobota, niedziela: nieczynne

MUZEUM www.muzeumpiotrkow.pl
pl. Zamkowy 4 - tel.: (+48) 44 646 52 72, (+48) 44 646 43 55; czynne: wtorek, piątek - 10-17, środa, czwartek, niedziela - 10-15, sobota - 10-16, w poniedziałki i dni poświąteczne nieczynne

AEROKLUB ZIEMI PIOTRKOWSKIEJ (STREFA ZRZUTU) www.azp.com.pl (www.pete.pl)
ul. Przemysłowa 48 - tel.: (+48) 44 647 74 73

OŚRODEK DZIAŁAŃ ARTYSTYCZNYCH www.odaart.pl
ul. Dąbrowskiego 5 - tel.: (+48) 44 733 93 88; ul. Sieradzka 8 - tel.: (+48) 44 649 52 64
czynne: wtorek-sobota 11-18, niedziela i święta 14-18

MIEJSKI OŚRODEK KULTURY www.mok.piotrkow.pl
Al. 3 Maja 12 - tel.: (+48) 44 732 52 37, (+48) 44 732 52 49

OŚRODEK SPORTU I REKREACJI www.orispt.pl
KRYTE PŁYWALNIE ul. Belzacka 106 - tel.: (+48) 44 732 68 17; ul. Próchnika 8/12 - tel.: (+48) 44 732 37 34
KORTY TENISOWE ul. Belzacka 108/110 - tel.: (+48) 44 732 70 86

PTTK o/im. M. RAWIY-WITANOWSKIEGO www.pttkpiotrkow.nonprofit.pl
pl. Czarnieckiego 10 - tel.: (+48) 44 732 36 63